

Britská škola krajinné archeologie očima českého medievalisty

Martin Gojda

Problém krajiny a její záchrany je v současné době globální záležitostí. Stále více lidí na světě si uvědomuje nutnost zásadního obratu v hospodaření s přírodními zdroji a v přístupu jedince i různě strukturovaných společenských jednotek (komunita, osada, region, stát) k prostředí, které je obklopuje. Tzv. zelená vlna (ekologické hnutí) se stává velice radikální filosofií, kterou vstřebává nejen podstatná složka netechnokratické inteligence, stojící mimo produktivní sféru, nýbrž i značné procento populace vyspělých zemí převážně severní hemisféry, která nemá universitní vzdělání. Dokonce se zdá, že – slovy Kristiansena (1990) – nastává doba, kdy historie jakožto moderní kult nahrazující současnému člověku náboženství přenechá tuto roli zelenému hnutí, čímž dojde k rozsáhlým změnám v otázce úlohy historie a společenského významu historiografie. Bylo by asi ne zcela adekvátní tvrdit, že nebývalý rozmach krajinné archeologie zvláště v Británii a Skandinávii 80. let je přímo výrazem snahy archeologie přiblížit se fenoménu environmentalismu, který tolik prostupuje většinu vědních oborů zabývajících se člověkem. Tvrdím to proto, že v obou těchto regionech není studium historického vztahu člověka a jeho životního prostředí, čili pozůstatků (památek) hmotné kultury v krajině, záležitostí nikterak módní, nýbrž tradiční.

V Anglii byly základy nové historické disciplíny, která se z podnětu především Hoskinsových a Beresfordových studií konstituuje v padesátých letech našeho století a jež je nejčastěji označována jako "krajinná historie" (landscape history), položeny zhruba před půl tisíciletím, kdy se v době nástupu renesancí osvěcené dynastie Tudorovců na anglický trůn zaměřuje poprvé zájem oficiálních vládních kruhů na distribuci viditelných pravěkých monumentů v krajině. John Leland se stává prvním Královským antikvářem a orientuje tento zájem na topografii, z níž v podstatě vycházejí hlavní směry tehdejšího bádání o historii krajiny a které lze označit jako: 1. studium památek v krajině, 2. studium regionálních historických dokumentů (tj. map a písemných pramenů), 3. přírodovědné regionální studium. Tyto paralelní předměty zájmu jak profesionálních badatelů, tak i celé řady amatérských zájemců a nadšenců se většinou neprolínají, což vytváří živnou půdu pro to, co je dodnes téměř nepřekonatelnou překážkou vskutku vědeckého, totiž interdisciplinárního přístupu ke studiu britských dějin u tak blízkých oborů jakými jsou archeologie a vlastní historie.

Někdy v průběhu první poloviny 19. století se vyraňují tyto předměty zájmu do podoby více méně odborných disciplín (archeologie, lokální historie, geografie) a zhruba v polovině 20. století je tento vývoj završen: archeologie se štěpí na řadu dílčích disciplín, z nichž mnohé směřují ke studiu zázemí sídelních jednotek a pravěkého přírodního prostředí a dávají tak vznik dvěma specifickým oborům, krajinné archeologii (landscape

archaeology) a tzv. environmental archaeology. Někdy se též hovoří o "topografical archaeology", zaměřené na studium umístění památek v terénu a jejich kontextu v krajině. Tyto jednotlivé disciplíny směřují v podstatě ke komplexnímu pojetí studia osídlení a jejich představitelé se obrací především k badatelům o regionální dějiny (local history), čímž usilují o tzv. totální přístup k této problematice. Pominout nelze ani přínos historické geografie, která vědeckým úsilím H.C. Darbyho a A.R.H. Bakera dosáhla pozoruhodných výsledků zvláště ve studiu středověkých polních systémů.

Zásadní zlom tedy přichází v průběhu 50. a 60. let. K dokonalosti je postupně přivedena letecká fotografie, která se stává východiskem prospekční práce v krajině. Mimořádným úsilím ředitele Commission for Aerial Archaeology při universitě v Cambridge J.K.S. St Josepha, který po 40 let prováděl fotografování anglické krajiny ze vzduchu, byl vytvořen rozsáhlý archiv čítající dnes tisíce leteckých snímků. V téže době se rozvíjejí nebývalým tempem terénní systematické a záchranné výzkumy. Jsou zaměřeny na rozmanité aspekty sídelního procesu jak v pravěku, tak ve středověku. Zvláštní pozornosti se těší průzkum zaniklých polí, který je prvním přechodem od on-site archaeology k off-site archaeology. Postupně se ukazuje, že historie tvorby anglické krajiny není záležitostí posledních zhruba patnácti století, nýbrž že tento proces trval téměř deset tisíc let. Studium zvláště raně středověkého osídlení přenáší těžiště svého dosavadního zájmu ze sféry politických do sféry hospodářských a společenských dějin, P.J. Fowler mluví k aktivnímu studiu zemědělství jakožto základnímu výrobnímu způsobu mladšího pravěku a středověku. Environmentální archeologie přináší stále nové doklady o nezbytném přehodnocení dosavadních názorů na ráz krajiny v různých historických obdobích. Množství regionálních studií dokládá, že vývoj krajiny byl velmi komplikovaný a probíhal specifickým způsobem nejen v geograficky odlišných prostředích, nýbrž i v oblastech geomorfologicky a klimaticky si blízkých.

Téměř symbolickým jeví se nedávné znovuvydání dnes již klasické Hoskinsovy práce (1988, poprvé 1955) "The Making of the English Landscape" každému mimobritskému badateli, který je alespoň v hrubých rysech zasvěcen do aktuálnosti pojmu krajina v současné britské archeologii, historii a geografii a kdo je obeznán s tradicí neutuchajícího zájmu o tento fenomén v zemi autora řečeného díla. Symbolickým proto, že v době svého vzniku se kniha stala první syntézou nově pojetého studia sídelní historie v Anglii, studia napájeného zdroji tradice a kvalitativně posíleného bouřlivým rozvojem letecké fotografie v poválečném období. Nyní, po téměř čtyřiceti letech od prvního vydání této práce, je díky péči badatelské generace, inspirované právě dílem Hoskinsovým, pohled na historii anglické krajiny poněkud pozměněn, resp. zkomplikován. Nesmírné kvantum nových poznatků, které přinesly výzkumy všeho druhu k sídelní kontinuitě a k modifikaci krajiny člověkem od neolitu po vrcholný středověk ukazuje, že Hoskinsova práce bude pravděpodobně posledním pokusem o syntézu historie anglické krajiny jako celku. Ukazuje se totiž stále zřetelněji, že další podobný pokus by za současného stavu poznání byl, na tak široké bázi, již nepřipustnou generalizací. Přesto však bylo dílo znovu vydáno,

neboť, jak říká editor posledního vydání C. Taylor, Hoskinsovo dílo zůstane navždy milníkem, k němuž se bude muset vyslovit každá následující badatelská generace.

A tak nové vydání této knihy jakoby symbolizovalo spojení úcty k tradici a zakladatelům, rys ostatně typický v britském konzervativním prostředí, s pokroky ve vědeckém poznání, které namnoze antikvují starší koncepce a doplňují pramennou základnu o nová fakta, v mnoha případech však také potvrzují dříve vyslovené hypotézy.

Pokud jde o Taylorův úvod k jednotlivým kapitolám Hoskinsovy práce a průvodní poznámky v textu, které aktuálně doplňují či pozměňují původní verzi, konstatují s hlubokou úctou, že se uvedenému badateli podařilo prvotřídním způsobem zpracovat nepřehledné množství nových informací k historii tvorby anglické krajiny, vytvořit schéma nové koncepce a vystihnout podstatu změn v procesu vědeckého poznání, k nimž došlo od poloviny padesátých let. I když sám autor připouští, že v jednotlivostech i některých koncepčních otázkách s ním mnozí badatelé nebudou souhlasit, přičemž přímo poukazuje na to, že jeho komentář je výrazem osobního a tak subjektivního názoru, domnívám se, že celkový výsledek je pozitivní. Sám bych se s některými kategorickými tvrzeními Taylora jen těžko plně ztotožnil (např. s tím, že tzv. Dark Ages je dnes pro nás ještě temnější než kdykoli předtím, i když tuším v pozadí tohoto výroku onu pradávnu zkušenost, že o co víc známe, o to méně chápeme). Nicméně skutečností zůstává, že speciálně zahraniční odborné veřejnosti je v novém vydání Hoskinsovy práce podán zasvěcený a plnohodnotný výklad současného stavu poznání o historii anglické krajiny, který i specialistům v mnohém ušetří námahu v orientaci po rozříštěné publikační produkci na dané téma.

Hoskinsova koncepce spočívající v tom, že krajina se v podstatě neustále měnila, že nikdy nenastala období dlouhodobého klidu, vycházela tedy v zásadě z nedostatku relevantních informací, které nedovolily posunout historii vzniku kulturní krajiny dále než do 2. poloviny 1. tisíciletí naší éry. Taylorovo pojetí je téměř čítankovou ukázkou aplikace dialekticko-historického materialismu na tvorbu základního modelu krajinného vývoje. Jinak řečeno, aniž by se k tomuto faktu sám Taylor vyjádřil, svědčí jeho koncepce evoluce přírodního prostředí v kulturní (člověkem modifikovanou) krajinu o dokonalém fungování základních zákonů dialektiky. Zatímco změnu považuje tento autor za něco, co na určité úrovni probíhalo neustále (opakované mýcení a regenerace primárního lesa v období 4.–5. tis. př. Kr., postupné nahrazování dřevěných obydlí kruhového půdorysu kamennými domy v době římské, rozprášení sítě klášterů a rozchvácení jejich majetku v 15.–16. stol.), dochází k názoru, že v dějinách anglické krajiny lze rozlišit celkem tři období rozsáhlejších a hlubších změn, které vzhledem k jejich intenzitě neváhá nazvat revolucemi. Každá z nich trvala zhruba dvě až tři staletí, možná i déle. Žádná z nich nepůsobila stejnoměrně na veškeré území Anglie a žádná nepřišla náhle: všechny prodělaly stadia přípravy. Nicméně výsledný efekt byl vždy stejný – úplná změna vzhledu a organizace rozsáhlých krajinných celků.

Podle Taylora jsme schopni přijetím této "revoluční" teorie lépe a jasněji pochopit anglickou krajinu než pomocí modelu kontinuální změny. Přesto však tato koncepce musí být vyvážena jinou, abychom pochopili skutečnou složitost krajiny. Protože jestliže by anglická krajina byla pouze výsledkem těchto tří revolucí, musela by ve stejné podobě existovat po celé zemi, což není pravda.

Řešení těchto otázek podle Taylora spočívá pravděpodobně v koncepci kontinuity a změny. Znamená to, že na celém území Anglie se nacházejí oblasti, jejichž krajina je odrazem periodických střídání období kontinuity s fázemi změn, přičemž tyto změny jsou přímým výsledkem revolucí. Jako příklad je udáváno teritorium severního Kentu, kde od doby římské (a možná již dříve) probíhá kontinuita krajinné podoby do současnosti, zatímco jižní část tohoto hrabství nese trvalé stopy oně druhé – středověké – revoluce. V širším spektru je patrné, jak každá z revolucí poznamenala různě intenzivně či vůbec ne anglický venkov. Takže, uzavírá Taylor, složitost krajiny, kterou se snažíme dešifrovat, je výsledkem kombinace kontinuity dané revolucemi a změnami, které tyto revoluce vyvolaly. Jinými slovy, naše pozorování a hodnocení anglické krajiny musí být výsledkem rovnováhy mezi pojetím revoluce a kontinuity těch zásadních změn, které přinesla (na straně jedné) a pojetím rychleji se opakujících nesystémových změn (na straně druhé). Proto je třeba studovat nejen celek (Anglii) či jeho administrativní jednotky (hrabství), nýbrž i každou farnost a osadu pod zorným úhlem této koncepce.

Dodávat cokoli k dialektickému pojetí této konstrukce je, myslím si, zbytečné.

Jaká je tedy v současné době koncepce středověkého osídlení Anglie? Především je nutně říci, že britská krajinná a sídelní historie se nyní nachází v jistém slova smyslu v období přechodu, které se utvořilo mezi odchodem první generace sídelních historiků (Beresford, Hurst, Hoskins, Finsberg) a nástupem generace nové. První z nich položila důraz na terénní archeologické výzkumy a hledala odpověď na otázky vzniku, fungování a zániku raně středověkých osad a vrcholně středověkých vesnic, ta nastupující se musí zaměřit na pochopení dynamiky současně existujících sídlišť na určitém teritoriu, v němž fungovaly společenské sídelní jednotky různých kategorií, jejichž odlišná hospodářská aktivity působila na různorodost krajinné podoby (Austin 1989).

V nedávné době došlo ve středověké archeologii ke vpádu postprocesuálního myšlení (Austin 1990, Austin–Thomas 1990), které dosud bylo doménou pravěké archeologie a antropologie. Jaký vliv získá na pojetí krajinné archeologie fenomén postmodernismu, z něhož vycházejí postprocesualisté, je zatím dost těžké odhadnout. Zdá se, že ač mnohé jejich názory nelze akceptovat (cf. Gojda 1992), je třeba hodnotit kladně jejich snahu proniknout do oně zelené vlny proto, že zatím je ekologické hnutí vcelku – díky nutnosti řešit urychleně stávající problémy – ahistorické a nesnaží se hledat kořeny a genezi vztahu člověk–společnost–příroda. Tím vzniká nebezpečí neadekvátního přístupu k řešení současných a budoucích problémů vyplývajících z tohoto vztahu, a také nebezpečí absolutizace kategorie přírodního prostředí na úkor kategorie kultury (v širším slova smyslu –

přetváření přírody člověkem v procesu tvorby jeho životního prostředí) v její historické dimenzi (cf. též Kristiansen 1990). Proniknutím do ekologie by mohla archeologie velmi získat na společenském významu, protože by poskytovala doklady vyváženého vztahu lidských komunit a jejich přírodního zázemí v různých podmínkách v průběhu pravěké a středověké historie, resp. by přinášela doklady kolapsů v uvedených vztazích a analyzovala jejich příčiny. Podle Austina je třeba v dějinách hledat takové sídelní modely, které by mohly být zdrojem poučení a inspirace i v současné době. Myslím, že jím uváděný příklad, že neoptimálnější vztah k životnímu prostředí si vytvářejí lidé uvnitř menší společenské jednotky, která má živé kontakty s vnějším světem, avšak není omezoována systémem moci v zájmu vyšších cílů, je závažný už proto, že velmi aktualizuje poslání archeologie. A to je něco, o čem bychom měli ve svém vlastním zájmu neustále usilovat.

Problematika záchrany krajinných celků je aktuální i u nás a je stále zřejmější, že co nejdříve musí převážit v obecné strategii naší práce totální přístup integrující všechny badatelské složky zainteresované na výzkum krajiny. Domnívám se, že britský příklad může být inspirativním popudem k nastoupení této cesty. Naznačuje, jaké převratné změny v celkové sídelně historické koncepci mohou být výsledkem kontextuálního (ve smyslu Butzerově) a holistického (ve smyslu Austinově) přístupu a jaké možnosti toto pojetí přináší. Ostatně příklad britské středověké archeologie vždy přitahoval pozornost našich medievalistů a byl to právě on, který po mém soudu ovlivnil tvorbu dlouhodobé strategie výzkumu středověkých vesnic a jejich zázemí u nás. Na tomto místě je ovšem třeba zdůraznit, že britská krajina poskytuje obecně vzato větší možnosti pro plný rozvoj krajinné a environmentální archeologie než je tomu např. u nás. Přestože v poválečných letech byly díky intenzivní orbě zničeny v některých oblastech téměř všechny zaniklé středověké vesnice a zmizely stopy starých polních systémů, jsou památky a archeologické lokality díky tradiční extenzivní pastvě ve velkém množství a dobře zachovány. Navíc rozsáhlé, většinou náhorní rašelinné a bažinaté oblasti jsou vynikajícím zdrojem pramenů pro rekonstrukci přírodního prostředí.

Bylo by jistě zajímavé pokusit se srovnat metody a přístup k rozsáhlým krajinným výzkumům u nás (záchranný projekt mostecké expozitury Archeologického ústavu) a v Británii a v budoucnu porovnat kvalitu a význam výsledků, které jimi byly dosaženy.

Literatura

Austin, D. 1989: The excavation of dispersed settlement in medieval Britain, in: *The Rural Settlements of medieval England* (Aston, M.–Austin, D.–Dyer, C. eds.). Oxford.

Austin, D. 1990: The "proper study" of medieval archaeology, in: *From the Baltic to the Black Sea: studies in medieval archaeology* (Austin, D.–Alcock, L. eds.), 9–42. London.

Austin, D. – Thomas, J. 1990: The "proper study" of medieval archaeology: a case study, in: *From the Baltic to the Black Sea: studies in medieval archaeology* (Austin, D.–Alcock, L. eds.), 43–78. London.

Gojda, M. 1992: Postprocesualismus a jeho vliv na koncepci středověké archeologie – Post-processualism and its implications on medieval archaeology, *Archeologické rozhledy* XLIV, 277–293.

Hoskins, W. G. 1988: *The Making of the English Landscape*. London.

Kristiansen, K. 1990: National archaeology in the age of European integration, *Antiquity* 64, 825–828.